

## חבל נחלתו

סימן כה

# מים שאין להם סוף

### שאלה

האם ניתן להתיר את עגונת היהודי הצרפתי אשר היה במטוס של חברת 'איר פרנס' שיצא מברזיל לצרפת ושבריו נתגלו באוקיינוס האטלנטי צפונית מזרחית לברזיל?

שברי המטוס שרידי מטען וגופות נמצאו בים במרחק אלף ק"מ מהיבשה כשהם מפוזרים במרחק של עד שמונים ק"מ. המקרה הוא התרת עגונה במים שאין להם סוף. לא נתמודד עם השאלה הפרטית שלה צריכים עובדות ברורות ועדויות מהרשויות השונות. נביא את עיקרי הסוגיות ומספר תשובות של אחרונים בענין זה שהוא כמים שאין להם סוף מבחינת כמות הדיונים ההלכתיים והשאלות במצבים השונים.

### א. מקור המונח

במסכת יבמות (קכא ע"א) נאמר במשנה: "נפל למים, בין שיש להן סוף בין שאין להן סוף – אשתו אסורה. אמר רבי מאיר: מעשה באחד שנפל לבור הגדול, ועלה לאחד שלשה ימים. אמר רבי יוסי: מעשה בסומא שירד לטבול במערה וירד מושכו אחריו, ושהו כדי שתצא נפשם והשיאו את נשותיהם..."

המחלוקת במשנה האם אדם שנכנס למים שיש להם סוף יכול לצאת בחיים או שמן הסתם אם לא עלה בפרק זמן סביר הוא בחזקת מת ומשיאים את אשתו. והלכה כר' יוסי שאם שהו עד

### שתצא נפשם מתירים את אשתו.

ובגמרא: "תנו רבנן: נפל למים, בין שיש להם סוף בין שאין להם סוף – אשתו אסורה, דברי רבי מאיר; וחכ"א: מים שיש להם סוף – אשתו מותרת, **ושאין להם סוף – אשתו אסורה**. היכי דמי מים שיש להם סוף? אמר אביי: כל שעומד ורואה מארבע רוחותיו".

### ובאר המאירי:

"זה שביארנו בטבע במים שאין להם סוף שאשתו אסורה דוקא שלא לינשא לכתחלה **אבל אם נשאת לא תצא** ואין גוערין בו כלל, וכמו שאמרו למטה מאן איכא בי חסא טבע חסא ואינסיבא איתתיה ולא אמרו לה ולא מידי, **וכתבו גאוני ספרד דהוא הדין לכל שנפלו במקום סכנה העשוי למות שם אלא שאנו חוששין שיצא**. אבל חכם שהורה **לינשא לכתחלה מנדין אותו** ולא סוף דבר באדם שאינו מפורסם שאיפשר שעלה ואין לו קול אלא אף בתלמיד חכם או אדם מפורסם שהיה לנו לומר שאם עלה יש לו קול אין משיאין את אשתו ולא סוף דבר במים הנובעים שהם ניגרים בשטף אלא אף האגם שהוא מים שאינם טבעים ושהם נקוים במקום אחד הואיל ומכל מקום יש שם רוב מים **עד שאין העין רואה מארבע רוחותיו** הרוח מניעתם ועל ידי גלים שבו מוליכים את הנטבע בהם למקום רחוק ושם יצא ולא ראוהו וכן שכל מים שאין להם סוף הואיל ויש שם מים מרובים נעשין שם דגים הרבה ודגים חוטטים בהם מחילות סמוך לשפת הנהר מקום שהוא גבוה מן המים עד שאין המים ממלאים את כלה ואדם הנכנס

## חבל נחלתו

**אית ליה. ולא היא, לא שנא איניש דעלמא ולא שנא צורבא מרבנן, דיעבד אין, לכתחלה לא.** תניא, אר"ג: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שנשברה, והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו? רבי עקיבא; וכשעליתי ביבשה, בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לי: דף של ספינה נדמן לי, וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי; מכאן אמרו חכמים: אם יבואו רשעים על אדם, ינענע לו ראשו. אמרתי באותה שעה: כמה גדולים דברי חכמים, שאמרו: מים שיש להם סוף – מותרת, מים שאין להם סוף – אסורה. תניא, א"ר עקיבא: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שמטרפת בים, והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו? רבי מאיר; כשעליתי למדינת קפוטקיא, בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לי: גל טרדני לחברו וחברו לחברו, עד שהקיאני ליבשה. אמרתי באותה שעה: כמה גדולים דברי חכמים, שאמרו: מים שיש להם סוף – אשתו מותרת, מים שאין להם סוף – אשתו אסורה.

**ובעמוד הבא מובא:** "ההוא דהוה קאמר ואזיל: מאן איכא בי חסא, טבע חסא! אמר רב נחמן: האלקים! אכלו כוורי לחסא. מדיבוריה דרב נחמן, אזלא דביתהו דחסא ואינסבא, ולא אמרו לה ולא מידי. אמר רב אשי, שמע מינה: **הא דאמור רבנן מים שאין להם סוף – אשתו אסורה, הני מילי לכתחלה, אבל אי נסיב – לא מפקינן לה מיניה.**" ובגמרא שוללים את הדעה שמתירים בדיעבד דוקא בתלמיד חכם שהוא מפורסם, אלא כל אדם שנפל במאל"ס אשתו אסורה. דוגמא כמה החמירו במשאל"ס אפשר

שם מגביה צוארו ועומד ראשו למעלה מן המים ואנ"פ שבמים שיש להם סוף אחר שאין דגים גדולים ומרובים לשם אינם מצויים לעשות מחילה ואין חוששין בה באין להם סוף מיהא חוששין".

**והגמרא מביאה כמה מקרים המלמדים על דיני התרת אשה במים שאין להם סוף:** "ההוא גברא דטבע באגמא דסמקי, אנסבה רב שילא לדביתהו. אמר ליה רב לשמואל: תא נשמתי, אמר ליה: נשלח ליה ברישא. שלחו ליה: מים שאין להם סוף, אשתו אסורה או מותרת? שלח להו: אשתו אסורה. ואגמא דסמקי, מים שיש להם סוף או מים שאין להם סוף? שלח להו: מים שאין להם סוף הוא. ומר מאי טעמא עבד הכי? מיטעא טעינא, אנא סברי, כיון דקוו וקיימי – כמים שיש להם סוף דמי, ולא היא, כיון דאיכא גלי, אימור גלי אשפלו. קרי שמואל עליה דרב: (משלי י"ב) לא יאונה לצדיק כל און; קרי רב עליה דשמואל: (משלי י"א) ותשועה ברוב יועץ.

"תניא, אמר רבי: מעשה בשני בני אדם מכמורין מכמורין בירדן, ונכנס אחד מהם למחילה של דגים, ושקעה חמה ולא ראה פתחה של מחילה, ושהה חברו כדי שתצא נפשו ובא והודיע בתוך ביתו; למחר זרחה חמה והכיר פתחה של מחילה, ובא ומצא הספד גדול בתוך ביתו. אמר רבי: כמה גדולים דברי חכמים, שאמרו: מים שיש להם סוף – אשתו מותרת, שאין להם סוף – אשתו אסורה. אי הכי, מים שיש להם סוף נמי ליחוש למחילה של דגים! במים שיש להם סוף, מחילה של דגים לא שכיחא. **אמר רב אשי, הא דאמור רבנן: מים שאין להם סוף אשתו אסורה, הני מילי באיניש דעלמא, אבל צורבא מרבנן לא, אי דסליק – קלא**

להביא משו"ת הרא"ש (כלל נא סי' ג) וז"ל:  
 "הנכבד החכם, רבי נתן ס"ט. על אודות  
 האשה שאמר הכותי שטבעה הספינה שבעלה  
 היה בה, והיתה רחוקה מן היבשה כשלושים  
 מיל; ונסתפקת אם נקרא זה מים שיש להם  
 סוף, לפי שבים נראים ההרים ברחוק ל' מיל,  
 וגם היבשה נראית להם כדוגמא בעלמא  
 ברחוק ל' מיל. דע, כי אין להסתפק בזה;  
 ומים שיש להם סוף, כל שעומד ורואה מד'  
 רוחותיו, וכיון ששהה בכדי שתצא נפשו,  
 ונסתכל בד' רוחות סביב ולא ראהו עולה,  
 ודאי מת. אבל הכא, אם עלה ברחוק ל' מיל  
 ממנו לא היה יכול לראות; ועוד, אם מצד  
 אחד היה הספינה בתוך ל' מיל של יבשה,  
 היתה רחוקה משאר צדדים הרבה, **על כן  
 איני יכול למצוא לה היתר**."

**בהגהות מרדכי** (פרק שנים עשר רמז קכז)  
 מובאת תשובת מהר"ם מרוטנברג: "אמר  
 רב אשי ש"מ הא דאמרי רבנן מים שאין  
 להן סוף אשתו אסורה אם נשאת לא תצא,  
 סגיא דרובא דעלמא (\*דהוי) [\*דהיינו] אם  
 עברה על דברי חכמים ונשאת לא תצא  
 ואפילו שמותי לא משמתינן לא לדידיה ולא  
 לדידה. ונ"ל דטועין הן דא"כ כל אשה  
 שתדע דין זה תלך ותנשא כדי שלא תתעגן  
 וא"כ מה הועילו חכמים בתקנתם לומר שלא  
 תנשא לכתחלה דאנן סהדי שכולן ינשאו  
 וטוב היה שלא אמרו חכמים דמוטב יהיו  
 שוגגות ולא מזידות להנשא בעבריינות  
 ובמרד ואני ראיתי אחת שנשאת בענין זה  
 ולא נעשה עמה דבר והיה במקומינו אדם  
 גדול מצרפת ואמר שכך ראה [רמז קכח]  
 מעשה בין גדולי צרפת והתירוה לקיימה  
 ואני אחריו והיה לבי מהסס ואח"כ נתתי אל  
 לבי שכלל כלל לא יתכן דאי הכי הוי דינא  
 לא לישתמיט דליתני בחד דוכתא ואם

נישאת לא תצא כדקתני בכמה דוכתי  
 ביבמות ובכתובות ועוד מדלא איבעיא הך  
 מלתא דדיעבד אלא אעובדא דחסא ש"מ  
 דוקא כה"ג הוא דאמר לא תצא דגרסינן  
 אמר רב נחמן האלהים אכלוה כוורי לחסא  
 אזלא מדבורי דרב נחמן ואיתנסיבה ולא  
 אמר לה ולא מידי אמר רב אשי ש"מ מים  
 שאין להם סוף אי אנסובה לא מפקינן מיניה  
 וכיון דרב אשי לא דקדק הך אלא מדרב  
 נחמן **דוקא כה"ג כנון ע"פ חכם כעובדא  
 דחסא דדיבורא דרב נחמן אטעיתה** כי  
 היתה סבורה אחרי שרב נחמן אמר שמת  
 דודאי שריא אבל מי שנשאת בעבריינות  
 ובמרד שלא ע"פ חכם תצא ותדע דמה  
 איצטריך תלמודא למימר מדיבוריה דרב  
 נחמן אזלא אינסיבת אלא לאו ש"מ דוקא  
 כה"ג שסבורה היתה שמוותרת ומאי הוה לה  
 למיעבד או כעין עובדא דרב שילא דמייתי  
 תלמודא דע"פ חכם נישאת ולכן לא תצא  
 ונהי דטעה מ"מ איהי מאי הוה לה למעבד  
**אבל נשאת בעבריינות היו משמתינן לה לכל  
 הפחות** ואפילו את"ל דלא קנסו לדידה  
 משום דמה דעבדה כדי שלא תתעגן מ"מ  
 לדידיה דשביק התירא ואכיל איסורא ודאי  
 היו משמתינן ליה דאפילו לחכם המתיר היו  
 משמתינן כ"ש לבעל שהיה יכול לישא אחרת  
 ועתה מקיימים דברי חכמים דאם נשאת  
 היו משמתינן ליה עד שיוציא או יוציא ולא  
 משמתינן ליה ואין לחוש נמי שמא אצד  
 מקרוביה התירוה לינשא דחכם המורה  
 הוראה כר"נ או כרב שילא בעינן ועוד כיון  
 דחכם המתיר בר שמותי הוא לא חיישינן  
 ואין להקשות והיכי אישתבע רב נחמן שמת  
 [\*וא"כ היה [צריך] להיות אשתו מותרת]  
 והרי אשתו אסורה [\*וי"ל] **דרובם מתים  
 ואפילו בדיני נפשות אזלינן בתר רובא אלא**

## חבל נחלתו

זכרו ונשתקע שמו הרי זו לא תנשא על עדות זו כמו שבארנו, ואם נשאת לא תצא, ואפילו היה הגוי הוא שהסיח לפי תומו ואמר טבע פלוני בים ונשאת על פיו הרי זו לא תצא, **וחכם שהורה להשיא אותה לכתחלה מנדין אותו**.

**ונפסק בשולחן ערוך** (אבן העזר הל' אישות סי' יז סל"ד): "וכן האשה שהעיד לה אחר שטבע בעלה במים שאין להם סוף ולא עלה ואבד זכרו ונשתכח שמו, הרי זו לא תנשא על עדות זו, כמו שנתבאר. (ואפילו התיירה ב"ד ולא נשאת, לא תנשא) (ריב"ש סי' שע"ט), ואם נשאת לא תצא. הגה: ודוקא שנשאת על פי חכם או בטעות, שסברה שהיא מותרת, אבל אם נשאת בעבריינות, תצא (תשובת מוהר"ם הביא מרדכי סוף יבמות). וכל זה דוקא במי שהעידו עליו שטבע ממש במים שאין להם סוף, אבל מי שהעידו עליו שהיה בספינה שנשברה בים או כדומה לזה, או אפי' שטבע רק לא העידו ששהה במים כדי שתצא נפשו, תצא. ואפילו העיד שתמא שטבע, חוששין שמא קרא לדברים כאלו טביעה, שכן דרך העולם לקרא לדברים אלו טביעה, ותצא, אלא א"כ העיד בפירוש שנטבע ממש ושהה כדי שתצא נפשו (ב"י בשם תשובת הרמב"ן סימן קכ"ח). ואפי' היה העובד כוכבים שהסיח לפי תומו ואמר: טבע פלוני, ונשאת על פיו, הרי זו לא תצא. וחכם שהורה להשיאה לכתחלה (במים שאין להם סוף), מנדין אותו".

לעומת פסיקת ההלכה, המרדכי ביבמות (פרק האשה בתרא רמז צב) הביא: "בתשובת ה"ר אליעזר מורדו"ן דקדק מדקאמר מים שאין להם סוף אשתו אסורה ולא קאמר אסורה לעולם **ש"מ דלא לעולם קאמר** וכן נראה שתלו רבותינו ע"ה על חכמי הדור

**שבכאן החמירו חכמים ואמרו שלכתחלה לא תנשא** ורב נחמן לא כיון להתיר אשה אלא מתאוונן היה על מיתת חסא עכ"ל מהר"ם". **והובאה בתשו' מהר"ם (ד"ק סי' קצד, ד"ב עמ' קצב, ובקצרה בתשובות ד"פ סי' תריב) ובתשובות מימוניות (נשים סי' יא) והובאה ברמ"א (סי' יז סע' לד).**

**והים של שלמה** (יבמות פט"ז סי' יא) הביא: "כתב הרמב"ן בתשובה (סימן קכ"ח) שצריך לחקור, אם ראה שטבע ממש, ושהה כדי שתצא נפשו, ושמא ראה ספינה מטורפת בים, וחשבה להשבר, או שראה שנשברה ספינה בלב ים, כי רוב העולם קורין לדברים אלו טביעה, ואין מדקדקין, בין שנשברה במקום רחוק מאוד מן העיר, שיחשבו הרואים, שאי אפשר למי שנפל שם להנצל, ולצאת אל היבשה, בין שראוהו טובע ממש וכסוהו המים, ושהו עליו, ויש הפרש גדול בין זה לזה, אפילו במים שאין להם סוף, כי במעיד שטבע ממש, ושהה עליו, אם נשאת בדיעבד לא תצא, כמו שאמרו בסוף יבמות, ואם אינו מעיד, אלא שנשברה הספינה בלבד, זה אינו כלום, ואפילו נשאת תצא, כי שמא ניצל על גבי עץ, או קורה, כדרך שניצולים הרבה פעמים, ובספינה המטורפת בים, הרי הוא בחזקת קיים לכל דבר, ואם נשברה, נותנין עליו חומרי חיים, וחומרי מתים, כדאית' בפר' כל הגט (גיטין כ"ח, ע"ב) עכ"ל".

### ב. הפסיקה במים שאין להם סוף

דברי הגמרא צוטטו ללא הוספה בפסיקת הר"ף והרא"ש. והרמב"ם (הל' גירושין פ"ג ה"כ) פסק: "וכן האשה שהעיד לה עד אחד שטבע בעלה במים שאין להם סוף ולא עלה ואבד

פרק יש בכור כי אקילו בסופה כו' כדפרישנא לעיל ואע"ג דלא שנינו אסורה לעולם אורחיה דתלמודא למיתני' אסורה ואסורה סתם פתרונו לעולם אך במקום שנהגו לשנות לעולם יש טעם בדבר כמו בריש יבמות עד סוף כל העולם ומפרש בגמ' דלצרוז תרתי משמע ולא יותר וכן בתמורה וולד ולדות עד סוף כל העולם והמעט יורה על רובן ספר חכמה".

**דברי רבי אליעזר מורדון נדחו מההלכה ואעפ"כ בכמה תשובות השתמשו בדבריו כסניף.**

### ג. יסודות האיסור

**כתב הרמב"ם** (הל' גירושין פ"ג הט"ו): "כבר הודענו שהענד שאמר שמעתי שמת פלוני אפילו שמע מאשה ששמעה מעבד הרי זה כשר לעדות אשה ומשיאין על פיו, אבל אם אמר הענד או האשה או העבד מת פלוני ואני ראיתי שמת שואלין אותו היאך ראית ובמה ידעת שמת, אם העיד בדבר ברור נאמן **ואם העיד בדברים שרובן למיתה אין משיאין את אשתו** שאין מעידין על האדם שמת אלא בשראוהו שמת ודאי ואין בו ספק".

ובהלכה טז הביא בין הדוגמאות: "כיצד ראוהו שנפל לים אפילו טבע בים הגדול אין מעידין עליו שמת שמא יצא במקום אחר, ואם נפל למים מקובצים כגון בור או מערה שעומד ורואה כל סביביו ושהה כדי שתצא נפשו ולא עלה מעיד עליו שמת ומשיאין את אשתו...".

וכתבו תוספות על תשובת הגמרא לרב אשי: "ולא היא לא שנא צורבא מרבנן כו' – ואף על גב דרוביהו צורבא מרבנן אי סליק קלא אית ליה **מכל מקום לא חיישינן**

ויראי שמים שיתכוונו וישכילו על ענין המאורע [בדורס] והאריך מאד למצוא עלילה [ס"א עילה] להתיר אשה שנתענגה ארבע שנים כי נטבע בעלה וחזקות מוכיחות שנטבע כי הכלים אשר אתו בספינה נמצאו על שפת הים. וכן כתב רבינו אברהם בר' משה שכל מה שהורגלו העולם לפרש דאסורה לעולם נראה משום דסתמא קאמר אסורה ולא יהיב קצבה לדבר ועל זה המשמעות יש לתמוה דהא רב אשי הוה ס"ד למימר צורבא מרבנן אפילו במים שאין להם סוף מותרת דאי סליק קלא אית ליה אם כן לדברי המפרש אסורה לעולם ואזלינן בתר סתמא דקתני אסורה סתם א"כ צורבא מרבנן למה לא נתנו שיעור מתי מותרת שהרי זה בא כמו נתת דבריך לשיעורי' דשמא הרחיק מהלך יום או יומים ויצא הרי צריכה להמתין עד שיבא שום אדם ויגיד איך נעשה דבר וכמו שזה הדבר דצורבא מרבנן סמכו באומדן דעתא אע"פ שאין זה הדבר מפורש סמכי באומדן דעתא כמו כן כאן ו"ל דאפילו היכא דליכא צורבא מרבנן (\*סמכי אאומדן דעתא). דמ"ש ומיהו ה"ר אברהם כתב דקשה בעיניו להתיר וכן נראה לר' ברוך וכן כתב ראבי"ה דחזינן קמן **דראוי היה לשמתא המתיר לכתחלה** כעובדא דרב שילא ולא קבעו חכמים זמן לדבר, ואין בידינו לבדות זמן מלבנו ודברים בלא ראיה ולתת אמתלאות כי במקום שרצו חכמים להתיר פירשו הדברים כגון עד מפי עד ומסל"ת ופסולי עדות ורבות כאלה **ויש מקומות שהחמירו חכמים ולא חשו לעיגון כגון במים שאין להם סוף** וכן בראוהו מגרייד או צלוב והחיה אוכלת בו ולא אזלינן בתר אומדנא דשכיחא ומה שלפעמים הקילו משום עיגונא מפורש בריש

## חבל נחלתו

האשרי ז"ל בתשרי אחת וז"ל: **וראוי הוא לכל מורה לחזור על צדדין וצדי צדדין להתיר העגונות** והאר"ך בזה ז"ל להביא ראיות על זה מכמה מעשיות נזכרו בדוכתי טובא בתלמודא וכולם עשאום משום עגונה ולזה אמר כי הנה אין ספק שאשת העלוב הנטבע **היא מותרת להנשא לשוק מדאורייתא היתר גמור** לפי העדות שנתקבלה בתונס שהוא אומר בה שאברהם ברבי סעיד שהיה שוחה בים עם העלוב וכו'. ראהו מת על פני המים ונשמה לא נותרה בו ואח"כ צלל בתוך המצולה וכו'. וגם בעדות שנתקבלה פה אלגזאייר משמו של אברהם הנז' הוא אומר בה שראהו שוקע בים פעמים שלש כדרך הנטבעים ואח"כ ירד במצולה ולא עלה עוד ושהוא שהה עליו לראותו ולא יסף להראות אליו ולבסוף אמר שמת בדאי לפי דקדוק הראייה שראה בו אם כן לפי עדות זו שהגיד אברהם הנז' אשת אברהם העלוב היא מותרת להנשא לכתחלה מדאורייתא אליבא דכ"ע ואם יש מחמירין בענין כיוצא בזה **היא חומרא מדרבנן שעכבוה מלהנשא לכתחלה ואם נשאת לא תצא** ולפי זה אם יש ספיקא בדינא דידי' הוא ספיקא דרבנן ואזלינן לקולא ככלהו ספיקי דרבנן וכמו שנבאר בדברינו אלה<sup>2</sup>.

בשו"ת רבי אליהו מזרחי (סי' פד) מביא

**לאותו רוב ולא תנשא לכתחלה** כמו גבי (רוב) גוססין דאין מעידין עליהן אף על פי שרובן מתים<sup>1</sup>.

וכן תוספות הרא"ש כתבו בדומה לכך: "ולא היא ל"ש צורבא מרבנן וכו'. אע"ג דרובייהו צורבא מרבנן אי סלוק קלא אית ליה מ"מ חיישינן למעוטא ולא תנשא לכתחילה כמו גבי גוסס דאין מעידים עליו אע"פ שרובם מתים<sup>2</sup>."

עולה מדבריהם שאין כאן איסור מהתורה ואע"פ שרוב הנופלים במשאל"ס מתים בכ"ז חוששים למיעוט והאשה אסורה להינשא, ואפילו על תרי רובי אין סומכים (רובם למיתה רוב שלת"ח שניצול מטביעה יש קול).

בשו"ת תשב"ץ (ח"ד [חוט המשולש], טור א סי' נג) התיר עגונה במקרה טביעה של בעלה וכתב כך: "הגם כי הדין הזה ר"ל ענין הטביעה במים שאין להם סוף הוא מים שאין להם סוף בדברי הפוסקים ומפרשי סגיות התלמוד, **לפי שחששו לשמא יצא הנטבע למקום אחר ולשמא קא מסהדי בדדמי** עכ"ז הם נתנו רשות לכל היושב מדין לדון במה שענינו ראות כפי העת והשעה וכפי קבלת העדויות, ואחז"ל שכל המרבה לבדוק עד מקום שידו מגעת ולחפש בנרות שכלו בחורי המפרשים ובסדקיה' למצוא פתח של היתר לעגונות ה"ז משובח וכדכתב

1. לפי מיעוט ידיעתי וחיפושי, הרשב"ץ הוא הראשון שמביא תשובה זו, ואינה לפנינו בכתבי הרא"ש.

2. התשב"ץ כתב: "הנה נא מצאנו ראינו להריב"ש ז"ל שהגם שהוא נוטה להחמיר באשתה וחשש לה כדברי המחמירין אשר קדמוהו עכ"ז כתב הרב ז"ל בתשובה אחת וז"ל ואם היה בכאן מי שמעיד על הטביעה במים שאין להם סוף כראוי אז לא היתה האשה אסורה **אלא מדרבנן לכתחלה** ואם היינו מקילים בה היינו מקילים בדרבנן אבל בכאן אין מי שיעיד בטביעה אלא שמזכיר שאחר יום שנהפכה הדוגייתא ראה את מכלוף מת על שפת הים ואינו מזכיר בפי' שמכלוף

שלא מצינו בתלמוד שיקבעו זמן לדבר אין בידנו לבדות דברים מלבנו בלא שום ראיה ובלא שום סמך אף על פי שיש כמה אמתלאות בדבר כי ראינו כמה דברים שהחמירו בהם חכמים ולא חששו לעגונא דאיתתא שהרי אמרו אין סומכין על הסימנים שבגופו ושכליו ולא בראוהו מגיד או צלוב וזיה אוכלת בו ולא אזלין בתר מיילי דסברא וכן בנפל בגוב אריות וכיוצא בהן ויש מקומות שרצו להקל בהם ופרשו אות' בהדיא, הלכך אין לנו אלא מה שמנו חכמים."

**וכך כתב בשו"ת בנימין זאב (סי' כא):**  
 "על דין האשה מרים בת י"ח שנה שהיתה נשואה לרבי יוסף בן ישעיה שנתענגה זה ד' שנים כאשר הודעתני האדון עמיתי האלוף מהר"ר מנחם הכהן ועתה בא לפניך עד א' ישראל ששמו נתן ומעיד בתורת עדות בא"ל איך היה בספינה א' על הים ההוא יוסף בעל האשה מרים וסמוך לאותה ספינה היה ההוא נתן המעיד בספינה אחר' וראה בעיניו שלקחו הגויס ההוא יוסף וקשרו ידיו ורגליו והשליכוהו בים הגדול ראשו למטה וידי ורגליו קשורו' רחוק מהיבשה למאה מיילין והעיד באמנה שטבעו אותו באופן זה ולא ראהו יותר ושהה יותר משתצא נפשו ולא עלה כלל יותר וכל זה ראה מתוך הספינ' שהיה ההוא נתן המעיד ולהיות שהאשה יושבת עגונה הושבת ב"ד וקבלת סהדותא דא מההוא נתן ורצית כ"ת

מהראשונים עד כמה צריך להיזהר מאומדנות במים שאין להם סוף וז"ל:  
 "והנה בזמן ראבי"ה קמו שני חכמים מחכמי הדור שמשם ר' אברהם בר' משה ור' אלעזר ב"ר שמואל ז"ל (= כנראה ר"א מורדון) ונתעצמו הרבה מאד להתיר אשה אחת עגונה שטבע בעלה במים שאין להם סוף והיו עמה כמה חזקות וכמה אמתלאות וסברות נכונות להתיר, חדא שעברו עליה ז' שנים מזמן הטביעה ואם היה בחיים אי אפשר שלא היה נשמע, ועוד שהמקום שטבעה הספינה שהיה בעלה שם היה קרוב מאוד לקהלות כי היא טבעה בין שתי עירות שהיו בהן קהלות ואלו היה שום חדוש היה נשמע להם בלא ספק, ועוד שהניח אשה ובנים קטנים ואב בחיים וחזקה שאין הבן עובר על כבוד אביו ולא הבעל על שאר כסות ועונה ולא האב מתיאש מבניו הקטנים כי רחמי האב על בניו הקטנים ואם היה חי לא היה נמנע לבא, ועוד שכשהלך קבל עליו בקנין לבעל הבית אחד אדעתא דשבעתא שיחזור ללמד את בנו וחזקה שאין אדם עובר על שבועתו, ואמרו: **לא די שזו החומרא של מים שאין להם סוף היא כמו תמיהא אלא שנוסיף אנחנו תמהון על תמהון לאוסרה לעולם ותתענגן האשה כל ימיה,** וכתבו ראיותיהם וסברותיהם כל אחד לעצמו ועם כל זה לא עלה בידם, אבל קם רבינו אבן העזרי ז"ל **ודחה סברותיהם וראיותיהם בכח וביד חזקה** ואמר שמכיון

היה בדוגייתו ושהוא ראה בטביעתו ושהה עליו שיעור שתצא נפשו עכ"ל ז"ל. וכן בתשובו' הכתובות בשם הרמב"ן ז"ל סי' קכ"ח וז"ל צריך לחקור אם ראהו שטבע ממש ושהה שיעור שתצא נפשו ולא ראהו עוד או שמא ראה ספינה מטורפת בים וחשבה להשבר וכו'. ומסיק הר"ם ואפי' במים שאין להם סוף כי במעיד שטבע ממש ושהה עליו אם נשאת לא תצא עכ"ל ז"ל. ומוכיח שבמקרה שלפניו היתה עדות ברורה שראוהו שמת.

## חבל נחלתו

כמה מאות ישמעאלים ורוב האנשים והסחורות היו בחדר תחתון של הספינה שהי' תחת המקום שדורסי' בו בעלי הספינה והמלחים ואין מקום פתוח אלא פתח אחד בדלת שממנה יורדים ועולים למעלה כשהדלת פתוח. ויהי סער גדול בים פתע פתאום ונהפכה הספינה דרך צדה האחד והתחילו המים להכנס בה והיו שלשה או ארבעה יהודים עם קצת ישמעאלים למעלה וכשראו שהיתה הספינה נטבעת פתחו היהודים הפתח של החדר ודברו לאחיהם שבחדר והמה בוכים ומתחננים לאל ומתוודים בבכיה זה עם זה כי היו רואים המות בחדרם ומיד נהפכה הספינה דרך צדה והאנשים שהיו בספינה למעלה נפלו בים והיו שטים סביבות הספינה עד שעלו על דפנותיה שהיתה כעוגה הפוכה והיו שם עליה כמו חצי שעה והספינה היתה נטבעת מעט מעט עד שנטבעה במקומה שהכביד משאה שבתוך החדר ולא נודע מקומה איה והאנשים שהיו על דפנותיה שטו בים לספינה קטנה המשמשת לגדולה ורובם נטבעו וקצתם עלו לספינה ובכללם נמלטו שני יהודים בספינה הקטנה וא' מהם הגיע פה והגיד מה שכתוב למעלה ושכל האנשים שהיו למעלה בספינה שלא השיגו לספינה הקטנה נטבעו שם והיו רואים אותם שהיו צפין על פני המים ויצאו מתים לאי שיאו וקברום שם אבל היהודים שהיו בתוך החדר אמרו כי מיד בהכנס המים לספינה נראה להם שמתו כי לא היה להם דרך לצאת משם כי נהפכה הספינה ונטבעה עד התהום דרך פניה ולא ראו שום איש לא ישמעאל ולא יהודי מהעומדים למטה שיצא לא חי ולא מת אלא כולם היו בחדר בהכנס המים עליהם

להודיען מה בלבבי אם יועיל עדות זו להתיר האשה". ומתיר רק בהצטרפות מהר"י טיטאצק ראש הרבנים בסלונקי.

ובשו"ת תורת חיים (מהרח"ש, ח"ד - קונטרס עיגונא דאיתתא):

"וכתב הרשב"א והיא בתשובות [המיוחסות] להרמב"ן דההפרש ביניהם הוא, דהיכא שהעידו עליו דנטבע וכיסום המים ושהא שם עד שתצא נפשו, אז יש לו דין מים שאין להם סוף דאינו אלא חומרא דרבנן בעלמא ולכתחילה דוקא, אבל אם ראו שנשברה ספינה בלב ים שלזה קורין רוב העולם טביעות, כיון שרואין שנשברה ספינה במקום רחוק מאד מן העיר שיחשבו הרואין שאי אפשר למי שנפל שם להנצל ולצאת ליבשה, כל שלא ראו טובע ממש וכיסוהו המים ושהא עליו כדי שתצא נפשו אסורה מדאורייתא, ואם נשאת תצא, והוא דין המשנה הנזכרת דספינה שאבדה נותנים עליו חומרי חיים וחומרי מתים, זהו כלל דברי הרשב"א". ומביא מן הרמב"ם שחלק ורוב הראשונים הסכימו לרשב"א.

עוד הביא שם המהרח"ש: "אבל אם העידו שנשברה או שנטבעה בחזקת מתים הם מן התורה ואם נשאת לא תצא. וכן כתב מרנא ורבנא שמצא בפירוש גיטין לר"ח וז"ל וספינה שאבדה בים שנשתברו כליה המוליכים אותה והעוזרים לה, עכ"ל הרב הנזכר (מהר"ב בצלאל אשכנזי סי' כ)."

בשו"ת בית יוסף (דין מים שאין להם סוף סי' א) סימן ארוך שדן במקרה שיובא להלן בו חלקו גדולי חכמי צפת. וזו היתה השאלה:

"דין מים שאין להם סוף. שאלה מעשה היה בכמה יהודים שעלו בספינה גדולה שהיו בה

משום עגונא או אם עברה ונשאת לאחר לא אכף אותו להוציא".

למדנו מכמה תשובות שהובאו עד כמה ראשונים ואחרונים החמירו בשאלה זו, ולא נטו להקל אפילו שהיו אומדנות של טביעה..

#### ד. היתרי עגונות במים שאין להם סוף

על אף חומר העניין, חכמי ישראל בכל הדורות טרחו וחפשו היתר לנשים שבעליהן טבעו במים שאין להם סוף. ונביא שתי תשובות הקשורות לשאלה בה פתחנו.

בשו"ת עזרת כהן (סי' כד) דן הרא"ה קוק בשאלת התרת עגונה במים שאין להם סוף. ובתוך דבריו כתב: "אלא שעיקר הדבר הוא מה שצריכין אנחנו לדון אם יש מקום להתיר את הנשים לכתחילה, מצד איזה צירוף. ודבר זה נפתח בגדולים מה שכתב בקה"י בתשובה בשם הגאון ר"ח מוואלאזין ז"ל, שאם נפל ממקום גבוה על הקרח **מתירין במים שאל"ס מטעם תרי רובא**, דרובם מתים מחמת הנפילה לבדה, והנה שם בענין היתה נפילה מגובה שתי קומות, שסמך עליה הגאון ז"ל שרובם למיתה, שהרי בית הסקילה היה גבוה שתי קומות... ודן באריכות על נפילה מגובה **למים מצד ההשוואה לדיני טריפות**.

ודן מצד חיפוש הספנים במקום הטביעה: "והנה מה ששטו על פני הים במקום הטביעה בסירות הקטנות במשך שעה ויותר, שבמשך הזמן שלחו הספנים אניות קטנות לחפש הנטבעים, ומסתמא חפשו בכל הסיבה, והוי דומיא שכתב בתשו' פנים מאירות סי' מ"ח, שכשרץ אחד

ועל זה יש לעיין על אלו האנשים שהיו תוך החדר אם דנים אותם כנטבעו במים שאין להם סוף או לא".

מין הב"י אסר בטעמים מרובים, והמבי"ט רצה להתיר אם יצטרפו עמו עוד שניים מחכמים, ובסופו של דבר הסכים עמו רק אחד. ובא איש וקדש אחת מנשות אלה שהיו בחדר באניה ונחלקו אם להוציאה מבעלה או לאו.

הקונטרס הנ"ל נשלח לרדב"ז (שו"ת ח"א סי' רנח) שיפסוק בדבר. הכרעת הרדב"ז היא כך: "כללא דהך שקלא וטריא דנ"ד הוי מים שאין להם סוף ולכתחלה לא תנשא ואם נשאת לא תצא, ואפילו נתקדשה לא תצא ואם נתקדשה אחר התראת ב"ד קנסינן ליה וכופין אותו לגרש, והתראה דידה לאו התראה היא. ובנ"ד לא היתה שם התראה ראויה ושלא כדין כפו אותו". והרדב"ז חושש לכפיה שלא כדין ולחשש ממזרות. וכתב הרדב"ז שהחכם האוסרה מחשש ממזרות "כתב הסכמה שלא יחפש עוד שם חכם אחר היתר אשה זו כאשר בא בשאלה, והחתיים בה חכמים. ואני תמהתי על הסכמה כזאת וכי אם יבוא חכם גדול מהם וימצא לה היתר או יבוא עדות אחרת מכוון מזה לא יקבלוהו ולא יבקשו לה היתר ונמצא מעגנים אותה בידיים וכיוצא בזה לא שמעתי לסתום דלת בפני אשה זו שלא תנשא לעולם ואפילו לפי שיטתו שהוא סובר שאשה זו אסורה לינשא מן התורה מי הגיד להם שלא יבא חכם ויאמר שאין אסורה אלא מדרבנן ואם נשאת לא תצא ומי הגיד להם שלא יבוא עדות אחר והיה להם לפרש אלא יחפש עוד היתר מכח עדות זה. הילכך אומר אני כי הסכמה זו שלא מן הדין היא ואם יביא עדות אחר אני אחפש לה היתר

## חבל נחלתו

"וכאשר נוהגים לצרף כמה סברות לסניף במים שאל"ס בפרט בזה"ז, עי"ז שנתרבו אופני ההצלה והחיפוש ע"י הספינות הקטנות, והידיעות ע"י העתונים, יל"צ ג"כ מה שנתאבקו הנטבעים הללו ואח"כ נטבעו, שזה מורה שלא הי' בכחם להנצל. וכבר כתבו האחרונים, הובאו דבריהם בתשו' מוהרש"ס ח"ג סי' רנ"ב, דחשש גלי אשפלוהו הוא בצירוף עם מה שאנו תולין לומר שמתאמץ הנטבע להנצל ולהעזר בשטף הגלים, ולפ"ז דה"מ דחוששין שניצל ע"י הגלים דוקא כ"ז שלא נתברר לנו שאבד את כחו לשוב ולהנצל, אבל אם רואים אנו שהתחיל להתאבק, ולא עצר כח ונטבע, אז י"ל דאין חוששין כלל לומר גלי אשפלוהו, שהרי אנו רואים שלא יכל להציל א"ע ולשוט, עד שאחרי ההתאבקות כסוהו המים, וא"כ י"ל ק"ו ומה כשהי' למעלה מן המים לא הספיק כחו לעמוד בהצלחו, מפני שנחלש, ולא הספיק כחו לעזור א"ע בהצלה, של שיטה ע"פ המים, ק"ו שלא נתלה להמציא שיוכל להתרומם ממעל להמים, ולהנצל ע"י גלים, אחרי שכבר ירד במצולות, שהוא דבר רחוק מאד. וי"ל דכ"מ שאנו חוששין במים שאל"ס היינו כשנפל וצלל פתאום, ולא הספיק להתאבק עם השטף של המים די"ל שאז תולין שכחו עמו, אלא שמפני בלבול הדעת של פחד לא התחיל להתאבק ולצוף עדיין, ואח"כ י"ל שיתישב ויתגבר וישתמש עדיין עם הגלים כדי להנצל, וגלי אשפלוהו, אבל כשראינו שאחרי כל ההתאמצות שלו כשל כחו ונטבע מהיכי תיתי לחדש שאח"כ כשהיה כבר במצולות היס נתוסף לו כח, להלחם נגד השטף, ולהתגבר עד כדי היכולת להנצל ע"י הגלים. הלא יותר נח לנו לתלות מאחר שנחלש תיכף לנפילתו, ולא הועילה לו

על שפת הנהר הוי כמים שי"ל סוף, שהרי ראה שלא יצאו חוץ למים כלל, וכמו שכ' בפמ"א, שאי אפשר לשוט כ"כ מהר כמו שרץ אדם על שפת הנהר, ה"נ אי אפשר שישוט במים כ"כ מהר כמו ששטים הסירות הקטנות עם המלחים חובלי היס ע"ג המים, וי"ל דכה"ג הוי כמים שיל"ס. וכדאי הדבר אם אפשר לחקור את העדים אם יעידו שהספינים לא ראו שאחד הנטבעים נראה בהושטת ראשו חוץ למים כ"ז החיפוש. אבל אין זה מעכב, כדכ' בת' רע"א סי' ק"ט דמקרי שהה בכדי שתצא נפשו כשראה שלא עלה להיבשה כל הזמן, וזאת הבדיקה בודאי היתה ע"י החובלים שחפשו בסירות, ומסתבר דגם לא הושיט שום אחד מהם את ראשו חוץ למים, וגם לא נראה לעין, שאם הי' נראה היו עכ"פ תופסים אותו בהצלה, וגם היו מספרים זה לזה שראו אחד מהם צף או שט ע"פ המים. וכ"כ בת' קה"י, דכל שהיתה הטביעה במקום רחוק מהיבשה בסתם הוי כמו ששהה בכדי שת"ג, וכש"כ הכא דאיכא תרתו, מה שהיה רחוק מהיבשה וגם שהי' חיפוש ע"י הספינים".

"אמנם על עיקר יסודן של ההיתר הנ"ל וכי"ב הקשה בת' נובי"ת סי' נח מהא דחיישינן למחילה של דגים, וא"כ מה מועיל מה שראו שלא יצא מלמעלה, עכ"פ הוי בכלל מים שאל"ס, משום חשש מחילה של דגים". **ולאחר שהוא מפרק חשש זה כתב הרא"ה זצ"ל:** "אבל כשמחפשים בכל הסביבה ע"י מומחים מסתמא בכל האפשריות של ההצלה מחפשים, וכיון שהוקפה הראיה של המחפשים בכל מקום שיש אפשרות להמלט, הוי כמו רואה את המים מארבעה צדדים, דהוי בכלל שם מים שיל"ס".

מתים והאחרונים מתירין בתרי רובי.  
ומקשה שתוס' ביבמות אסרו אף בתרי רובי.

ומסיק: "עכ"פ מתוס' מוכח שאסרי בתרי רובי ושפיר הקשה הפ"ת על המתירין, אבל לדינא הא מתירין האחרונים ובחדושי תירצתי באופן נכון. וגם מסתבר שבנפילה מעראפלאן שגבוה מאד ליכא אף מעוט שניצולין, וגם יש לצרף מה שיותר מעשר שנים שלא נשמע כלום ממנו שדעת תה"ד בפסקים סימן קל"ט ואחריו החת"ס בסי' נ"ח וסי' ס"ה שבזמנו כל אדם כצורבא מרבנן שקלא אית ליה משום שע"י הבי דואר והצייטונגען (=עיתונים) אפשר להודע אפילו מקצות העולם וטעם של"ש צורבא מרבנן שאמר בגמ' מפרש התה"ד משום שאין לחלק בגזרות חכמים ליתן הדבר לשעורין. ולכן בזמנו שכולם כצורבא מרבנן יש מקום להתיר באבד זכרו וא"כ כ"ש עתה בימינו שנודעים אף ביום אחד מכל העולם ממש ע"י טעלעגראמעס וטעלעפאנס (=מברקים וטלפונים) וכדומה שהוא לאין מספר יותר במהירות מזמן החת"ס וכ"ש מזמן התה"ד, יש מקום להתיר ואולי באופן כזה לא היו מסתפקין כלל והיו מחליטין להתיר, וגם הא יש שיטת הר"א מווארדון שבמרדכי שבעצם דין מים שאין להם סוף מתיר לאחר הרבה שנים שמשערין חכמי הדור ויראי שמים שכבר אין להסתפק שהוא חי, ואף שמסיק שחולקין עליו ואסרי לעולם מ"מ שיטה של ראשונים היא ויש ג"כ לצרפה".

"ומה שכתבת שיש עוד רוב בכאן גופיה שהיו בהעראפלאן (=מטוס) שלשה אנשים והשנים נמצאו מתים על המים א"כ יש לילך בתר רובא דכאן גופיה לומר שגם זה השלישי מת, יש לפקפק דנימא לאידך גיסא

התאבקותו וכלה כחו, ודאי לא יוכל עוד להתרומם ע"י הגלים, שסוף סוף הלא הוא צריך להוציא את ראשו חוץ למים בכחו, דאי לאו הכי אפילו כשינשא ע"י הגלים הלא יטבע בהם עצמם בטבע הטביעה, אלא שנאמר שע"י שהגלים יטרדוהו מאחד לחבירו ירים ראשו ממעל למים, וינענע ראשו לכל גל וגל ויתרומם עליהם בכחו. וכ"ז י"ל דשייך רק בכ"מ שלא ראינו בעינינו שכבר כלה כחו, מלהיות לו עוד יכולת להתרומם, אבל כשראינו שנתאבק ואח"כ כשל כחו, ונטבע, היא חזקה מעליתא ששוב לא יוכל להתרומם עוד ממעל להמים, ולא יועילו לו הגלים כלל". ועל סמך העדויות והראיות וחיפוש הספנים והאומדנות התיר את האשה. ודומה הדבר למשלחות החיפושיים במקרה דידן ובריחוק שלו כאלף ק"מ מחוף כלשהו.

וכן בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א סי' מח) דן בענין עדות ערכאות (של נכרים) על יהודי שעלה למטוס והמטוס נפל לים.

וכותב שעדות ערכאות נאמנה "משום דערכאות לא חשידי לשקר כדסברי החת"ס ועוד אחרונים. וגם אם הודיעו לה קודם ששאלה וקודם שהגיע הזמן שצריכה לשאול מהם יש לזה דין מסיח לפי תומו שהרי לא היו צריכים לכתוב לה כלום דאם כבר היתה צריכה לשאול היה זה ג"כ נידון כשאלה שעליהם להשיב כיון שיודעין שתשאל אבל בלא היתה צריכה לשאול עדין יש להחשיב זה כמסל"ת בברור".

ושוב מקשה: "אך יש לדון משום שנפל למים שאין להם סוף אבל יפה כתבת דיש כאן תרי רובי דרובא מאלו הנופלים מעראפלאן (=מטוס) הפורח שהוא גבוה מאד מתים תיכף והרוב מאלו שנטבעים בים

## חבל נחלתו

### מסקנה

נראה שאף במקרה המעציב שלפנינו, ברור שהמטוס נפל לים מגובה רב<sup>3</sup>, ולפי פיזור שבריו על פני כשמונים ק"מ בים נראה שהוא התפרק באויר, וטיסתו היתה בגובה גדול שאין אדם יכול לחיות לאחר נפילה מגובה זה, והשברים והגופות שמצאו מעידים על כלל נוסעי המטוס ולכן יש הרבה מקום להתיר את העגונות.

דמדלא נמצא מת כהשנים ובהכרח נשתנה מהרוב אפשר שהוא מצד שהוא חי וניצול לאיזה מקום, ואף שודאי אין להחשיב זה לריעותא לומר שהוא ראייה שהוא חי דלא כהשנים דהרבה הרבה יש מנטבעים שאין נמצאים מ"מ לומר שמת מדין רובא דהשנים נמי אפשר שאין שייך כיון שנשתנה מהרוב. אך מ"מ יש להתירה מטעם דלעיל. אבל צריך להושיב ב"ד ולהתירה וטוב שההיתר יהיה בפניה".

## הערת הגר"י אריאל רב העיר רמת גן

בתשובתך על התר העגונות שבעליהם היו במטוס שהתפוצץ מעל לאוקינוס שלכאורה דינם כמים שאין להם סוף, ואתה נוטה להתיר בגלל שנוסף לרוב הטובעים במים שאל"ס לא חיים, יש גם רוב של הטסים במטוס המתרסק באויר שאין סיכוי שמישהו שרד בחיים. והבאת את מרן הרב זצ"ל שהסתמך על הר"ח מוולאז'ין (הובא בקהילת יעקב סי' ט) בא' שנפל מהגשר על הקרח ואח"ז נפל למים שהתיר מטעם תרי רובא בהסכם כל חכמי ווילנא. אלא שלא הביא ראיה לכך.

גם ר' יצחק אלחנן מסתמך בכמה מתשובותיו על אותה תשובה שתרי רובי אפשר להתיר אולם חזק אותה. למשל בשו"ת באר יצחק חלק אבן העזר סימן יח כתב:

"אך סברת הפ"י שכתב דשאני במשאל"ס דיש תרי חזקות היא סברא נכונה כסברת הריב"ש (סי' שע"ט) [הובא' בנו"ב (מה"ק סי' מ"ג) ע"ש], א"כ לפ"ז י"ל דאף לשיטת התוס' בבכורות דאף למיעוט שאינו מצוי ג"כ חשו חז"ל הטעם משום שתי חזקות הנ"ל, ולכן היכא דיש עוד רוב זולת הרוב דמשאל"ס לא החמירו חז"ל, משום די"ל דהרוב הב' מסלק לחדא חזקה עכ"פ דהא רוב עדיף מחזקה, ולא נשארה רק חזקת חזקה ונגד חזקת לבד י"ל דלא החמירו, כיון דמשאל"ס לא הוי רק מיעוט דמיעוטא לשיטת התוס' בבכורות הנ"ל, ולא מצינו בכה"ג דהחמירו חז"ל לחוש למיעוט שאינו מצוי, ובאין לנו ראי' להחמיר בזה הבו דלא לוסף עלה".

3. הערת הרה"ג אביגדר נבנצל רב העיר העתיקה ירושלים: אולי כדאי לבדוק מה קרה במטוס. אולי ה' שם פיצוץ שסביר שהנוסעים נהרגו ממנו ואז יש כאן עוד רוב להתיר.